

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗКУ ПРЕДИКАТИВНИХ ЧАСТИН СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В АСПЕКТІ ТЕОРІЇ ПЕРЕХІДНОСТІ

У статті інвентаризовано засоби зв'язку предикативних частин складного речення в аспекті теорії перехідності. Уживання сполучних засобів у синкретичних складних реченнях засвідчило різновекторність виявів перехідності, реалізовану такими способами: виокремлення у сфері власне-сполучників сурядних, підрядних, сурядно-підрядних і підрядно-сурядних сполучників; поява внаслідок переходу слів з однієї частини мови в іншу функційних омонімів та – як наслідок контамінації – гібридних сполучних засобів, номінованих сполучнослівними єдностями, сполучнослівно-сполучниковими парами, фразеосполучниковими підрядно-сурядними парами, фразеосполучнослівно-сполучниковими парами, сполучниковими комплексами та сполучнослівно-сполучниковими комплексами; функціонування в ролі засобів зв'язку аналітичних одиниць, функційних аналогів сполучників та сполучних слів. Обґрунтовано важливість інвентаризації засобів зв'язку предикативних частин складного речення в аспекті теорії перехідності для усвідомлення специфіки синкретичних складних речень.

Ключові слова: *власне-сполучники, сурядні, підрядні, сурядно-підрядні, підрядно-сурядні сполучники, функційні омоніми, сполучнослівні єдності, сполучнослівно-сполучникові пари, фразеосполучникові підрядно-сурядні пари, фразеосполучнослівно-сполучникові пари, сполучникові комплекси та сполучнослівно-сполучникові комплекси, аналітичні одиниці, функційні аналоги сполучників, сполучні слова.*

Постановка проблеми. Дослідження структурно-семантичних особливостей складних сполучникових речень передбачає усвідомлення природи й функцій тих специфічних мовних засобів, що слугують для зв'язку предикативних частин та виражають семантико-синтаксичні відношення між ними. Традиційно такою сполучною ланкою між компонентами складного речення вважають сполучники і сполучні (відносні) слова. Однак ще В. В. Виноградов зауважував, що дедалі розширюються й поповнюються розряди гібридних, або перехідних, слів і сполучень, які поєднують значення сполучників зі значенням інших граматичних категорій [4, с. 706].

Залучення до сфери сполучних засобів інших частин мови, зокрема займенників, модальних слів, часток, спричинює розмивання чітких меж корпусу сполучників [18, с. 128], а тому закономірно визнавати наявність перехідних одиниць, більшою чи меншою мірою віддалених від сполучника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система власне-сполучників також має певні суперечності. Загалом виокремлюють три основні підходи до з'ясування їхнього лінгвального статусу. У традиційній граматиці сполучник витлумачено як службову частину мови [33, с. 26, 514; 30, с. 239, 349 та ін.]. У новітніх граматичних описах української мови сполучник репрезентований як тип аналітичних синтаксичних морфем [8, с. 30] та як окремий тип одиниць релятивної семантики – службове слово-морфема [5, с. 329, 346]. О. М. Пешковський вважав сполучник безформеним словом, що реалізує «власне-форму, одну суцільну форму без змісту» [24, с. 67].

У сучасних працях із синтаксису сполучник витлумачений переважно як засіб вираження синтаксичного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень (у традиційній граматиці визначали лише синтаксичну функцію сполучних засобів [33, с. 518–524]), а тому функційні, структурні та семантичні особливості засобів зв'язку представлені в контексті з'ясування типологічних характеристик складних речень. З огляду на те, що класифікація складних речень потребує перегляду в аспекті вивчення перехідних утворень між різними синтаксичними одиницями, цей аспект дослідження стосується й сполучних засобів.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Проблему інвентаризації всіх засобів зв'язку, дослідження їхніх властивостей і побудови типології, очевидно, не можна однозначно розв'язати з огляду на її об'єктивну складність – постійні динамічні процеси в мові, труднощі виокремлення єдиних критеріїв тощо. Процеси „омонімічного відштовхування” [23, с. 53], що охопили й систему сполучних засобів, зумовлюють функційно-семантичне розмежування деяких сполучників і кваліфікацію їх як функційних омонімів.

Термінологійна неусталеність сполучних засобів¹ зумовлена складністю об'єкта дослідження – не лише чисельністю сполучних засобів, а й тими процесами, що відбуваються в їхньому складі нині. Як зауважують М. І. Черемисіна й Т. О. Колосова, багато скреп перебуває в стані перебудови, формування не тільки нових засобів зв'язку, а і їхніх нових типів, як наслідок цього – на поверхні мови часто перебувають такі одиниці, що стоять на шляху переходу з одного розряду до іншого [35, с. 124]. «Коли перехід відбувається на очах у нас, коли тривалий процес переходу своєю серединою охопив саме ту епоху, у яку ми живемо, тоді ми зупиняємося здивовано над словом і не знаємо, до якої частини мови його зарахувати», – писав О. М. Пешковський [24, с. 142–143]. Багато повнозначних слів, регулярно відтворюючись у складному реченні, поступово втрачають свою самостійність і набувають ознак службових слів, точніше, сполучникових скреп чи їхніх компонентів [35, с. 124].

Мета статті – інвентаризувати засоби зв'язку предикативних частин складного речення в аспекті теорії перехідності, скорегувати їхню класифікаційну схему.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окреслені проблеми сполучних засобів знайшли своє науково обґрунтоване розв'язання в «Граматичному словнику української мови: Сполучники» К. Г. Городенської. Це перша лексикографічна праця, де «на теоретичних засадах сполучника як окремого типу службових слів-морфем, що виражають семантику відношень, систематизовано граматичні функції сполучників, встановлено та ієрархізовано їхні позиції в структурі складного та простого ускладненого речення» [11, с. 3]. Теоретичне обґрунтування типології сполучників представлено в монографії «Сполучники української літературної мови» [12].

Традиційний поділ сполучників за двома типами синтаксичного зв'язку К. Г. Городенська вважає недостатнім, оскільки він «не охоплює того типу вираженого ними синтаксичного зв'язку, для якого водночас характерні ознаки граматичної рівноправності та нерівноправності, причому співвідношення цих ознак неоднакове: ознаки граматичної рівноправності можуть переважати над ознаками граматичної нерівноправності й навпаки. Це означає, що, крім двох основних типів синтаксичного зв'язку, сполучники можуть виражати два типи синкретичного синтаксичного зв'язку – підрядно-сурядний і сурядно-підрядний» [Там само, с. 20] (пор. кваліфікацію І. Р. Вихованцем пояснювального зв'язку як опосередкованого підрядного зв'язку [7, с. 28]). Залежно від того, яка граматична ознака переважає над іншою, логічно, на думку дослідниці, виокремлювати ще дві групи сполучників для вираження двох форм синкретичного синтаксичного зв'язку, а саме: сполучники сурядності-підрядності, «що поєднують предикативні частини або інші синтаксичні одиниці, ознаки граматичної рівноправності яких виразніші порівняно з ознаками їхньої граматичної нерівноправності, та сполучники підрядності-сурядності, що так само поєднують предикативні частини або інші синтаксичні одиниці, але в них ознаки граматичної нерівноправності переважають над ознаками граматичної рівноправності» [12, с. 20–21].

¹У науковій літературі для номінації «сполучниковоподібних» елементів використовують різноманітні терміни: аналог сполучника, сполучникове поєднання, сполучникове зчеплення (рос. «союзное сцепление»), сполучник-частка, частка-сполучник, напівсполучник, дейксис, функтив, скрепи [18, с. 128–129] тощо.

Виокремлення синкретичних сурядно-підрядних і підрядно-сурядних сполучників – це спроба не лише розв'язати проблему класифікації сполучних засобів за одним із критеріїв (за способом синтаксичного зв'язку), а й підказати шляхи побудови типології складних речень, оскільки традиційний поділ складних сполучникових речень на складносурядні та складнопідрядні не досконалий, а диференційні ознаки сурядності і підрядності є умовними.

Така позиція заслуговує схвалення з огляду на те, що синкретичні сполучники слугують переважно засобом зв'язку предикативних частин пояснювальних речень, типологія кваліфікація яких до сьогодні не має однозначного трактування [пор.: 15; 28; 29; 33; 32], чи окремих слів і словосполучень у простому ускладненому реченні, а деякі синкретичні сполучники спеціалізовані на вираженні протиставно-допустових, розділово-допустових та зіставних семантико-синтаксичних відношень (функційний статус таких конструкцій також потребує уточнення [див.: 20; 21; 28; 29; 37]).

До сполучників сурядності-підрядності К. Г. Городенська зараховує пояснювально-ототожнювальні *тобто, себто, цебто, або₂, чи₃*, «що виражають семантико-синтаксичні відношення тотожності між граматично рівноправними предикативними частинами в складному реченні та між окремими словами і словосполученнями в простому ускладненому реченні» [11, с. 5], а також протиставно-допустові сполучники *а, але, зате₁, однак, одначе, проте, та, так₁*, розділово-допустові *хоч ... хоч, чи то ... чи то, чи ... чи* та зіставні, які виражають семантико-синтаксичні відношення зіставності-відповідності: *отже й, отже і*. У монографії К. Г. Городенської «Сполучники української літературної мови» сурядно-підрядними й підрядно-сурядними названі пояснювальні сполучники *чи, або, тобто, себто, цебто* та протиставно-допустові *а, але, проте, зате, однак, одначе, та* [12, с. 38–441, 87–88, 158–159].

Частині пояснювальних сполучників надано статусу підрядності-сурядності з огляду на те, що вони передають семантико-синтаксичні відношення «тотожності як співвідношення загального (родового) і конкретного (видового), цілого і частини» [11, с. 3]. На підставі цього співвідношення їх поділено на три підгрупи: пояснювально-виокремлювальні (*як-от, як ось, зокрема, а саме, такі як, наприклад, приміром, як*), пояснювально-з'ясувальні (*а саме, отже*) та акцентовано-виокремлювальні (*особливо, насамперед, надто, передусім*).

Сполучники, які належать до першої підгрупи, у типовій позиції приєднують компонент (словосполучення чи слово), що виокремлює одного (кількох) чи одне (кілька) із-поміж таких самих, споріднених або з якоїсь сукупності. Пояснювально-з'ясувальні приєднують словосполучення чи речення, за допомогою яких з'ясовують, конкретизують попереду висловлену думку; акцентовано-виокремлювальні, поєднуючи ті самі одиниці, не тільки виокремлюють, а й акцентують на тому одному чи на кількох, виокремлених із-поміж таких самих, споріднених або якоїсь сукупності тощо [Там само, с. 37].

Підрядно-сурядними названі й сполучники *тимчасом як* (часово-зіставний) і *тоді як* (із часово-зіставним та умовно-зіставним значенням), на специфіку яких свого часу звернув увагу О. М. Пешковський, наголосивши, що в них іноді «різко виявляється особливий протиставний відтінок, який часто повністю затьмарює первісне часове значення цих сполучників» [24, с. 492]). Така кваліфікація цілком обґрунтована, оскільки й зіставлювальні конструкції є синкретичними – підрядними за формою та сурядними за значенням. Їхній синкретизм спричинений невідповідністю значенневих і формальних показників: сполучні засоби – типові для вираження підрядного зв'язку, а семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами характерні для складносурядних речень.

Зіставлювальні конструкції як різновид складних речень перехідного типу поділяють на дві групи: зі значенням невідповідності (сполучними засобами є: *якщо... то, у той час як, тимчасом як, тоді як, коли* (у значенні *тоді як*) та ін.) і відповідності (*у міру того як*). Очевидно, усі ці сполучні засоби можна кваліфікувати як синкретичні підрядно-сурядні, з огляду на наявність двох типів неоднорідних семантико-синтаксичних відношень і

відповідних їм синтаксичних зв'язків (К. Г. Городенська витлумачує їх і як транспоновані в зіставні сполучники підрядні умовні (*якщо... то, коли... то*) та часові (умовні) *тимчасом як, тоді як* [12, с. 190]).

Синкретичними підрядно-сурядними, на нашу думку, логічно вважати й контаміновані парні сполучні засоби, що постали внаслідок поєднання допустового сполучника *хай (і), нехай (і), хоч (і), хоча (ї)* та протиставного *а, але, однак, проте, та, так*, зокрема: *хай (і) ...але, хоч (і) ...а, хоча (ї) ...так* тощо. Серед засобів зв'язку предикативних частин протиставно-допустових речень Н. Ю. Ясакова називає спеціалізовані парні сполучники *хоч ...а, хоч ...але, хоч ...проте* та аналоги парних сполучників, коли допустовому компоненту відповідають у головній частині частки *таки, все-таки, все ж таки, все ж* або замість підрядного сполучника в протиставно-допустових реченнях функціують модальні слова *правда ...але*. „Хоч модальні слова і сприяють вираженню допустового значення, їх не можна вважати допустовими сполучниками, адже функцію синтаксичного зв'язку в них виконує протиставний сполучник, який указує на відповідний тип семантико-синтаксичних відношень” [38, с. 6].

К. Г. Городенська кваліфікує сполучники *хоч (і) ...а, хоч (і) ...але, хоч (і) ...та, хоч (і) ...однак, хоча (ї) ...зате, хоча (ї) ...проте* та ін. як допустово-протиставні, виразники допустових семантико-синтаксичних відношень із відтінком протиставлення. На нашу думку, цими одиницями можна розширити сферу синкретичних підрядно-сурядних сполучників, вважаючи їх третім різновидом з огляду на контамінаційну специфіку та синтезовані значеннєві показники.

Маркерами протиставно-допустових значень (як периферії протиставних семантико-синтаксичних відношень) слугують сполучники та сполучникові поєднання *але, та, але (та) все ж, але все-таки, але однак, та незважаючи на це, а однак, а все-таки, а втім* тощо. Хоч ці сполучні засоби й не є контамінованими, але семантико-синтаксичні відношення допустовості маркують граматикалізовані елементи сполучникових поєднань: *все ж, все-таки, незважаючи на це, втім* тощо. А. П. Загнітко називає такі компоненти синтаксично спеціалізованими словами, що можуть брати участь в організації складносурядних речень й у вираженні їхніх граматичних значень [15, с. 338]. Він пропонує розмежовувати речення, що можуть мати другий сполучниковий компонент, і речення, що не можуть його мати. На цій підставі дослідник виокремлює протиставно-допустові зі сполучними елементами *все-таки, між тим, між іншим*, протиставно-компенсувальні зі сполучним елементом *зате (але зате, а зате* тощо) [Там само, с. 351–352].

До реєстру граматичного словника К. Г. Городенська ввела, крім сполучників, також сполучнослівні єдності, на зразок *хто не, куди не* та ін., та сполучнослівно-сполучникові пари, до складу яких входить „сполучнослівна єдність займенникового іменника (*хто, що*) або займенникового прислівника (*як, де, куди, звідки, скільки, коли*) із часткою *не* й один із протиставних сполучників *а, але, та, проте, зате, однак, однак*. Семантико-синтаксичне відношення, марковане цими сполучними засобами, також є синкретичним – кількісно-допустове” [11, с. 5].

У науковій літературі сполучні засоби складнопідрядних речень кількісно-протиставної семантики на зразок *хто не ...а* витлумачені по-різному: як сполучники [9; 16; 21], сполучні слова із заперечною часткою *не* [15; 20], як сполучні з'єднання [17], транслативні вислови [34], концесивні транслативи [10] тощо. Запропоновані К. Г. Городенською термінолексми вважаємо вдалим компромісним варіантом, що вможливорює точнішу диференціацію сполучних засобів.

Заслугують на увагу й активовані в реєстрі словника як сполучники аналітичні одиниці, що являють собою поєднання сполучника й частки, на зразок: *якби (аби) тільки, якби (аби) лише (лиш), та навіть, коли б тільки (лише), коли тільки, якщо тільки* та ін. К. Г. Городенська вважає їх функційно цілісними релятивними одиницями, одні з яких виражають семантико-синтаксичні відношення базового традиційного сполучника з

певним значенневим відтінком, а інші – стали виразниками відмінного, порівняно з базовим традиційним сполучником, семантико-синтаксичного відношення (пор. семантико-синтаксичні вияви сполучників *як, а, та* і їхніх аналітичних похідних *як тільки, а й, та навіть* тощо) [11, с. 6].

На особливостях взаємодії граматичної семантики сполучників та обмежувальних, підсилювальних, формотворчих часток у складному реченні акцентувала увагу Н. Ю. Ясакова, зазначаючи, зокрема, що «на ступінь кон'юнктивної частки впливає характер її прикріпленості, місце в реченні, можливість уживання частки при сполучниках і без них» [38, с. 9]. Ці службові одиниці часто розташовані в реченні суміжно або й зливаються в одне синтетичне слово, унаслідок чого загальне лексичне значення сполучника може модифікуватися або посилюватися [Там само].

У складносурядних реченнях такі сполучні засоби номіновані сполучниковими поєднаннями [29, с. 602] або аналітичними синтаксичними конструкціями (сполучними виразами) [38, с. 3–4]. Вони вживані для точнішого вираження семантико-синтаксичних відношень і являють собою поєднання сурядного сполучника з так званими конкретизаторами, або граматицізованими елементами – частками, прислівниками, модальними словами. В. А. Белошпкова стверджує, що в цих реченнях наявні два показники зв'язку [13, с. 674]. Аналогічні підрядні засоби зв'язку також можна зараховувати до сполучникових поєднань, напр.: *якби тільки, аби лише, коли б тільки, коли тільки, якщо лиш, аж поки* та ін.).

Н. В. Криńska не вважає єдиною сполукою поєднання сурядних сполучників *і, а* (у значенні *і*) та лексичних показників наслідку (*тому, отже, звідси, значить, відтак; у результаті цього, завдяки цьому, від цього, через це, через те, таким чином* тощо), які, виконуючи семантичну роль, функціують як експлікатори наслідку [19, с. 8]. Для номінації сполучних засобів, що являють собою поєднання базового сполучника (сурядного чи підрядного) і граматицізованого елемента, який конкретизує тип семантико-синтаксичних відношень, послуговуватимемося терміном «аналітична одиниця».

Корпус сполучних засобів має й інші одиниці, статус яких з'ясований неоднозначно: сполучні слова, чи відносні слова [Пешковский, 1956, с. 135], або невласне-сполучники [6, с. 319], а також аналоги сполучників [28, с. 616; 29, с. 602] тощо.

Сполучними словами називають „займенникові слова, у яких поєднуються властивості самостійної (повнозначної) і службової частини мови” [28, с. 720]. Особливості повнозначної частини мови в сполучних словах виявляються в тому, що вони відповідають на запитання, можуть бути логічно наголошеними й функціують у ролі членів речення. Водночас сполучні слова приєднують підрядну частину до головної, тобто виконують функцію службової частини мови – сполучника.

Сполучні слова називають і відносними словами, бо вони частково чи повністю втратили питальне значення й виражають відношення підрядної частини до головної (частково питальне значення зберігають речення з часткою *чи*) [29, с. 440–441].

Складні речення зі сполучними словами неоднозначно витлумачені в науковій літературі. Їх навіть зараховували до безсполучникових [2, с. 47–52], кваліфікували як проміжну групу між двома різновидами власне-сполучникових речень, тобто між складнопідрядними з асемантичними і семантичними сполучниками [6, с. 319].

Аналоги сполучників є синкретичними утвореннями, тому що поєднують ознаки тієї частини мови, до якої вони належать, та сполучника, оскільки є засобом зв'язку. Це так звані граматицізовані елементи, що функціують самостійно, без сурядних сполучників, напр.: *також, тому, точніше* та ін. Аналоги сполучників виконують формально-синтаксичну роль (оформляють синтаксичний зв'язок, поєднуючи предикативні частини) і семантико-синтаксичну (виражають семантико-синтаксичні відношення).

Найчастіше аналогами сполучників постають частки, хоч непоодинокі й випадки, коли на сполучники, що виконують роль засобу зв'язку, нашаровуються семантичні відтінки часток. На думку О. М. Пешковського, відбувається функційне й семантичне

поєднання сполучника та частки і в категорії слів, що є сполучниками, і в частках [24, с. 167]. Р. П. Рогожнікова виокремлює сполучникові частки, у ролі яких найчастіше функціують підсилювальні частки, що набувають статусу сполучникової частки в складних реченнях тоді, коли, «виконуючи сполучувальну функцію між двома реченнями, вони водночас надають реченню експресивно-емоційних відтінків» [26, с. 48].

У кваліфікації лексико-граматичного статусу окремих слів, що потенційно можуть функціювати в ролі сполучних засобів, немає однастайності. Зокрема, у підручниках із морфології та в лексикографічних працях до протиставних сполучників зараховано *проте, зате, однак, тільки* [31; 11 та ін.], а тому складні речення із цими сполучними засобами логічно потрактовані як складносурядні. Нам імпонує думка авторів «Синтаксису сучасної української мови. Проблемні питання» про те, що «ще один ряд парадигматичних форм протиставних речень створюють аналоги сполучників, тобто приєднуково-займенникові, прислівникові утворення та модальні слова, що виступають у значенні сполучників», – це *однак, одначе, проте, все ж, все-таки, між тим, зате, тільки, лише, навпаки, не те що* [29, с. 619]. Підставою для такого твердження слугує те, що всі названі лексеми уживаються як конкретизатори в сполучникових поєднаннях (напр.: *але все ж, та проте, але однак* тощо). Сполучники сурядності не можуть поєднуватися один з одним. Виняток становить лише приєднувальний сполучник *та й*, який, однак, не утворений унаслідок довільного поєднання двох сполучників, а являє собою самостійний засіб зв'язку. Це й слугує основним аргументом для кваліфікації аналізованих сполучних засобів як аналогів сполучників. Попри аргументованість такої мотивації все ж варто надати перевагу традиційному тлумаченню деяких із названих сполучних засобів, зокрема *проте, зате, однак*, як вторинних сполучників.

Погоджуємося із кваліфікацією функційного статусу *так* як сполучника сурядності, протиставного, виразника протиставних семантико-синтаксичних відношень із відтінком протилежності чи невідповідності та з відтінком компенсації чогось, а також як сполучника сурядності-підрядності, протиставно-допустового, виразника протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень із відтінком перешкоди [11, с. 219]. О. Є. Вержбицький висловлював доречне зауваження про те, що *так* є варіантом протиставного сполучника *та* і поширений він у фольклорі, рідше – у мові письменників XIX ст. [21, с. 166]. Інші лексеми, що можуть функціювати в ролі засобів зв'язку, але не належать до власне сурядних сполучників, логічно зарахувати до функційних аналогів сполучників, а речення з ними кваліфікувати як перехідні безсполучниково-сполучникові складні речення.

Потребують уточнення типологічні характеристики комплексів *не встиг... як, не пройшло й... як, не минуло... як, не схаменувся... як* та ін. В. К. Покусаєнко, тлумачачи в російській мові речення, компоненти яких взаємно доповнюють один одного, як конструкції із суплементними частинами, зауважує водночас, що в багатьох випадках узагалі знято протиставлення сполучникових і безсполучникових конструкцій: роль сполучників виконують повнозначні слова, що набувають такої семантики, яка виявляється лише в цих конструкціях. Вони можуть поєднуватися зі сполучниками (*стоит... и, стоит... как, не успел... и, не успел... а (как)*), однак ці сполучники взаємозамінні й факультативні [25, с. 183].

Стосовно функційного статусу таких утворень М. І. Вихристюк зауважує: „У препозитивній частині вживаються сполучники *тільки, тільки-но, сполучне слово* (виділення наше – Л. Ш.) *не встиг*, сполучення *це (йце) не*, у постпозиції – сполучник *як*” [9, с. 15].

Аналізуючи фразеологізовані речення, побудовані за трафаретним зразком *не встиг... як, не пройшло... як*, С. В. Шевчук зазначає, що для них характерна відсутність чіткого протиставлення головного і підрядного речень (взаємопідрядність), фіксоване розташування частин, двокомпонентність засобів зв'язку [36, с. 12]. Поєднання *не успел... как, не прошло... как* Р. М. Гречишнікова називає двокомпонентними сполучниковими фразеологічними сполученнями, наголошуючи, що перший компонент має тенденцію до розташування його на початку препозитивної частини, а другий закріплений в

абсолютному початку другої частини. До того ж російський сполучник *как* відіграє присутню роль у граматикалізації всієї структури речення [14, с. 124]².

Комплекси *не успел... как / а (уж) / и, не прошло и... как / а (уж) / и; стоило (стоит)... как / а (уж) / и; стоит только... как / а (уж) / чтобы / и* та ін. номіновані і фразеосполучниковими скрепами. Їхньою диференційною ознакою є те, що позицію корелята заповнюють повнозначні слова або групи слів дієслівного, прислівникового чи займенникового типу, які становлять із релятами семантичну й граматичну єдність. Корелятивні повнозначні слова функціують як члени речення та перебувають у певних семантико-синтаксичних відношеннях з іншими структурними компонентами. Важливо, що ці слова, як й інші, уживані в ролі формальних предикатів, зникають під час трансформації предикативної одиниці в просте речення [Там само, с. 176].

Сполучні засоби в реченнях, побудованих за моделлю «*не встигнути... як*», М. І. Личук [22, с. 200], як і Л. І. Ройзензон [27, с. 83–117], номінує сполучниково-фразеологічними єдностями. На думку В. А. Белашапкиної, сполучник *як* входить до фразеологічного з'єднання, що створює основу речення. У таких конструкціях «фразеологізована схема є конструктивним елементом» усієї складної синтаксичної побудови [1, с. 30]. Сполучник *як*, вважає М. І. Личук, слугує «не тільки суто граматичним елементом, який відділяє одну частину складного фразеологізованого речення від другої, а й виконує іншу функцію: він надає дії другої частини значення енергійності, наступу, певної експресивності» [22, с. 200].

У «Грамматичному словнику української мови: Сполучники» К. Г. Городенської інвентаризовано й прокоментовано як вторинні складені сполучники підрядності, виразники часових семантико-синтаксичних відношень, що засвідчують швидке, миттєве настання дії або стану в головній частині після завершення дії чи стану в підрядній частині, сполучні засоби *тільки-но ...як, тільки що ...як, тільки ...як, щойно ...як, лишень ... як, лиш ...як, лише ...як, ледве ...як*. Зауважено, що це парні сполучники, компоненти яких розподілені між підрядною частиною (наприклад *тільки*) і головною (*як*) [11, с. 232–233]. Заміну сполучника *як* іншими сполучними засобами, зокрема *коли, аж, а, і*, та аналогічні комплекси з повнозначними словами, у словнику не зафіксовані.

У частково фразеологізованих складних підрядно-сурядних реченнях засоби зв'язку розподіляємо за двома структурними різновидами.

1. Фразеосполучникові підрядно-сурядні пари: *лише (лиш, лишень)... як (аж, коли, і), щойно... як (аж, коли, і), ледве (ледь)... як (аж, коли, і), тільки-но... як (і, аж), тільки що... як (і), тільки... як (аж, коли, і)* та ін. Погоджуємося з думкою О. Є. Вержбицького, що сполучники *коли, як* постають у подвійній функції: у функції сполучників підрядних часових речень та у функції сурядних сполучників раптовості й несподіваності, причому в останньому випадку вони не позбавлені часового семантичного відтінку, бо раптовість та несподіваність – також і часові категорії. А тому іноді й можливі вагання в з'ясуванні характеру цих конструкцій або навіть взаємоперехід [21, с. 251]. Визнає сурядність сполучника *коли*, що передає значення раптовості дії, і Б. М. Кулик, кваліфікуючи речення на зразок *Вчора вийшов мій на село, вже сонце сідало, коли скаче щось*

² М. І. Черемисіна й Т. О. Колосова одним із джерел поповнення російських сполучникових скреп вважають компресію трикомпонентного складного речення і фразеологізацію його окремих фрагментів. У такий спосіб утворилися скрепи *добро бы – а то (ведь), ладно бы – а то (ведь), хорошо бы – а то (ведь)* та ін., названі в „Русской грамматике” 1980 року синтаксично зв'язаними двомісними сполучниковими поєднаннями [28, с. 719]. В окрему групу власне сполучникових скреп мовознавці об'єднують конструкції на зразок *только – а (уж) / и (уж) / как / как вдруг; едва, едва только, только-только, лиш только, только лиш, только что, едва лиш – а (уж)* та ін., де перший компонент кваліфіковано як обмежувальну частку або прислівникове поєднання, що виконує роль темпорального сполучника, точніше, це часові сполучники, похідні від часток та прислівників, які функціують у мові й у своїй первинній ролі. Другий елемент таких скреп – сполучник, сурядний чи підрядний [35, с. 170].

верхи (М. Коцюбинський) як складносурядне [20, с. 186]. *Аж* доцільно кваліфікувати як аналог сполучника, чи частку-сполучник, що функціє в ролі підрядного наслідкового, часового, міри і ступеня вияву ознаки, сурядного протиставного та сурядного раптовості, несподіваності. Зафіксовано четверте значення сполучника *аж* – „уживається для вираження несподіваності дії; як ось, коли *раптом*” [3, с. 9]. Отже, значення раптовості, необхідності можна вважати відтінком невластне-єднального нарівні зі значенням часової послідовності та власне-єднальним значенням одночасності.

2. Фразеосполучнослівно-сполучникові пари: *не встиг (не всів) ... як (а, аж, коли), не пройшло й ... як (а, аж, коли), не минуло й ... як (а, аж, коли), не схаменувся ... як (аж, коли), не зогледівся ... як, незчувся ... як, ще не ... як (а, аж, коли), варто (варто лише, варто тільки) ... як (і), досить (досить лише, досить тільки) ... як (і), уже ... як (коли, та)* тощо. На нашу думку, цей термін найбільш адекватно відображає специфіку таких засобів зв'язку, їхню семантичну цілісність та аналітизм.

Унаслідок переходу слів з однієї частини мови до іншої утворюються гібридні слова, або функційні омоніми, поява яких зумовлена подвійним функціонуванням єдиного звукового комплексу. У сфері сполучних засобів явище функційної омонімії представлено такими парами: *або₁, або₂, а то₁, а то₂, а що₁, а що₂, зате₁, зате₂, коли то₁, коли то₂, так₁, так₂, тільки₁, тільки₂* (сполучники) і *коли не₁, коли не₂* (сполучнослівна єдність).

В аспекті теорії перехідності вмотивованим, на нашу думку, є поділ сполучних засобів на власне-сполучники (сурядні, підрядні та синкретичні сурядно-підрядні й підрядно-сурядні); сполучникові поєднання (аналітичні одиниці), утворені комбінацією сполучника і т. зв. граматикалізованих елементів, чи конкретизаторів; функційні аналоги сполучників, або релятивні одиниці (т. зв. конкретизатори, що функціують самостійно, без сполучників); сполучні слова (повнозначні частини мови – займенники та займенникові прислівники); сполучнослівні єдності; сполучнослівно-сполучникові пари; фразеосполучникові підрядно-сурядні пари та фразеосполучнослівно-сполучникові пари.

Класифікуючи сполучні засоби, зважаємо на ті диференційні ознаки, що є визначальними для з'ясування їхньої потенційної здатності функціювати в синкретичних складних реченнях. Зокрема, у сфері власне-сполучників ураховуємо розрізнення за походженням – первинні і вторинні сполучники. Засадничим положенням для такого розмежування слугує зауваження К. Г. Городенської про те, що лише первинні сполучники послідовно виявляють статус аналітичної синтаксичної морфеми, бо вони виражають семантику відношень (формально-синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення) між синтаксичними одиницями [12, с. 12]. Вторинні сполучники не можна вважати суто релятивними одиницями, оскільки деякі з них ще зберігають тісний зв'язок зі своїми вихідними повнозначними словами, уживаними в сучасній українській мові з певними лексичними значеннями [5, с. 329]. З огляду на це дотримуватимемося традиційного погляду на деякі сполучні засоби, зокрема *проте, зате, однак, ні ... ні* та ін., зараховуватимемо до вторинних сполучників і вважатимемо засобом зв'язку предикативних частин у синкретичних безсполучниково-сполучникових складних реченнях.

Для опису типології синкретичних складних речень важливим є функційний поділ сполучників на семантичні, асемантичні й частково асемантичні. Останній різновид охоплює транспоновані в певну сферу сполучники різних семантичних груп, уживані в ролі асемантичних.

За способом уживання розрізняють одиничні, парні та повторювані сполучники. Крім цих трьох груп, виокремлюють і т. зв. сполучникові комплекси [38, с. 21–22] – три- або чотирикомпонентні сполучники, «суть використання яких полягає в поєднанні повторюваних та парних сполучників, а саме: перші два-три чи й більше сполучників уживають як повторювані, а останній щодо них є парним» [12, с. 160]. Вони сформували в українській мові 10 найуживаніших сполучникових комплексів, напр.: *хоч ... хоч ... а (але, так), чи ... чи ... а (але, так), або ... або ... а (але), хоч ... хоч ... аби, чи ... чи ... аби* [Там само].

Різновиди сполучних засобів, уживані в синкретичних складних реченнях, представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Типологія сполучних засобів, уживаних у синкретичних складних реченнях

Різнovid сполучних засобів	Приклади
1. Власне-сполучники:	<p>сурядні: <i>і, й, та, і ... і, й ... й, та ... та, ні ... ні, ані ... ані, ні ... ані, ані ... ні, та й, хоч ... хоч, чи ... чи, чи то ... чи то, що ... що, а, але, проте, зате, однак, одначе, зокрема, не лише (лиш, лишень) ... а й (але й, а ще й), не тільки (а й, але й, а ще й, ще й), не те що ... а (й) (але (й), а навіть), не те щоб ... але, не просто ... а й (але й);</i></p> <p>підрядні: <i>що, щоб, коли, як, наче, ніби, мов, немов, мовбито, немовбито, ніж, чим, чим ... тим, що ... то, чим ... то, що ... тим;</i></p> <p>сурядно-підрядні: <i>тобто, себто, цебто, або₂, чи₃, а, але, та, так₁, хоч ... хоч, чи то... чи то, чи ... чи, отже й, отже і;</i></p> <p>підрядно-сурядні: <i>як-от, як ось, зокрема, а саме, такі як, наприклад, приміром, як; а саме, отже; особливо, насамперед, надто, передусім; якщо ... то, коли ... то, у той час як, у той час коли, тимчасом як, тоді як, коли (у значенні тоді як), у міру того як; хай (і) ... але (а, однак, проте, зате, так), нехай (і) ... але (а, однак, проте, зате, так), хоч(а) (і) ... але (а, однак, проте, зате, так), дарма що ... але (а, однак, проте, зате, так).</i></p>
2. Аналітичні одиниці:	<p><i>а тому, і тому, і через те, і через це, і від того, а відтак, і тоді, і потім, і навіть, та незважаючи на це, та все-таки, та зате, але однак, а проте.</i></p>
3. Функційні аналоги сполучників:	<p><i>тому, через те, через це, від того, причому, притому, притім, ж (же), аж, втім, також, точніше, все ж, все-таки, між тим, тільки, лише, навпаки, навіть, хіба, хіба що.</i></p>
4. Сполучні слова:	<p><i>хто, що, який (-а, -е, -і), чий (-я, -є, -ї), котрий, скільки, наскільки, де, куди, звідки, коли, поки, доки, допоки, як, чому, чого, навіть, чим.</i></p>
5. Сполучнослівні єдності:	<p><i>хто не, що не, куди не, звідки не, коли не, де не, скільки не, як не, який (-а, -е, -і) не, чий (-я, -є, -ї) не.</i></p>
6. Сполучнослівно-сполучникові пари:	<p><i>хто не ... а (але, проте, однак, одначе, та), що не ... а (але, проте, однак, одначе, та), куди не ... а (але, проте, однак, одначе, та), звідки не ... а (але, проте, однак, одначе, та), коли не ... а (але, проте, однак, одначе, та), де не ... а (але, проте, однак, одначе, та), як не ... а (але, проте, однак, одначе, та), скільки не ... а (але, проте, однак, одначе, та), який (-а, -е, -і) не ... а (але, проте, однак, одначе, та), чий (-я, -є, -ї) не ... а (але, проте, однак, одначе, та).</i></p>
7. Фразеосполучникові	<p><i>лише (лиш, лишень) ... як (аж, коли, і), щойно</i></p>

підрядно-сурядні пари:	<i>... як (аж, коли, і), ледве (ледь) ... як (аж, коли, і), тільки-но ... як (і, аж), тільки що ... як (і), тільки ... як (аж, коли, і).</i>
8. Фразеосполучнослівно-сполучникові пари:	<i>не встиг (не встиг) ... як (а, аж, коли), не пройшло й ... як (а, аж, коли), не минуло й ... як (а, аж, коли), не схаменувся ... як (аж, коли), не зогледівся ... як, незчувся ... як, ще не ... як (а, аж, коли), варто (варто лише, варто тільки) ... як (і), досить (досить лише, досить тільки) ... як (і), уже ... як (коли, та).</i>
9. Сполучникові комплекси:	<i>хоч ... хоч ... а (але, так), чи ... чи ... а (але, так), або ... або ... а (але), хоч ... хоч ... аби, чи ... чи ... аби.</i>
10. Сполучнослівно-сполучникові комплекси:	<i>може ... може ... а, можливо ... можливо ... та, іноді ... іноді ... але, ще ... ще ... а, як не ... як не ... а та ін.</i>

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, інвентаризація засобів зв'язку предикативних частин складного речення в аспекті теорії перехідності важлива для усвідомлення специфіки синкретичних складних речень. Функціонування сполучних засобів у синкретичних складних реченнях засвідчує різноаспектність виявів перехідності, реалізовану такими способами: виокремлення у сфері власне-сполучників сурядних, підрядних, сурядно-підрядних і підрядно-сурядних сполучників; поява внаслідок переходу слів з однієї частини мови в іншу функційних омонімів та – як наслідок контамінації – гібридних сполучних засобів, номінованих сполучнослівними едностями, сполучнослівно-сполучниковими парами, фразеосполучниковими підрядно-сурядними парами, фразеосполучнослівно-сполучниковими парами, сполучниковими комплексами та сполучнослівно-сполучниковими комплексами; функціонування в ролі засобів зв'язку аналітичних одиниць, функційних аналогів сполучників, сполучних слів.

Список використаної літератури

1. Белошапкова В. А. Сложные предложения в современном русском языке: некоторые вопросы теории / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1967. – 160 с.
2. Василенко И. А. К вопросу о союзных и бессоюзных предложениях в русском языке / И. А. Василенко // Проблемы современной филологии. – М. : Наука, 1965. – С. 47–52.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – 3-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1986. – 640 с.
5. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсар», 2004. – 400 с.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
7. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
8. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
9. Выхрыстюк М. И. Сложноподчиненные предложения с соединительным элементом «як» в современном украинском литературном языке (дополнительные, обстоятельственные, взаимопридаточные предложения): автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Украинский язык» / М. И. Выхрыстюк ; Львов. гос. ун-т. – Львов, 1963. – 20 с.

10. Гаврилюк О. Р. Складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики зі сполучним компонентом *як (би) не, хоч (би) як* / О. Р. Гаврилюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук праць. – Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 4. – С. 126–132.
11. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучники / К. Г. Городенська. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.
12. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : Монографія / К. Г. Городенська. – К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
13. Грамматика современного русского литературного языка / [отв. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
14. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
15. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посібник / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1992. – 327 с.
16. Кващук А. Г. Структурно-семантичні типи складних речень допустового співвідношення в сучасній українській літературній мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Анатолій Гурійович Кващук. – Станіслав, 1959. – 266 с.
17. Колосова Т. А. О союзной функции *дело в том, что* и его компонентов / Т. А. Колосова, Н. Н. Лапынин // Синтаксические отношения в сложном предложении : сб. научн. трудов. – Калинин, 1989. – С. 128–136.
18. Кринська Н. В. Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Кринська ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2001. – 16 с.
19. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. II. Синтаксис / Б. М. Кулик. – К. : Радянська школа, 1961. – 287 с.
20. Курс сучасної української літературної мови / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 2 : Синтаксис. – 406 с.
21. Личук М. Структура та семантика складних фразеологізованих речень моделі «не встиг – як» / М. Личук // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. пр. – К. : Міленіум, 2007. – С. 198–204.
22. Маркелова Г. В. Средства выражения пояснительных отношений в русском языке XVIII века / Г. В. Маркелова // Синтаксические отношения в сложном предложении. Сб. научн. трудов. – Калинин, 1989. – С. 46–58.
23. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [7-е изд.]. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
24. Покусаенко В. К. К вопросу о месте бессоюзных предложений в системе сложных // Вопросы синтаксиса русского языка. – Ростов-на-Дону, 1971. – С. 172–184.
25. Рогожникова Р. П. Сложные предложения с союзными частицами / Р. П. Рогожникова // Синтаксис предложения. – Калинин, 1983. – С. 48–57.
26. Ройзензон Л. И. К изучению природы сложных предложений: (о фразеологизации сложновременных конструкций) / Л. И. Ройзензон // Труды Узбекского ун-та. Новая серия. – Самарканд : Изд-во Узбек. ун-та, 1956. – Вып. 62. – С. 83–117.
27. Русская грамматика : в 2 т. / [редкол. : Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. Синтаксис. – 709 с.
28. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
29. Сучасна українська літературна мова / [за ред. А. П. Грищенка]. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
30. Сучасна українська літературна мова / [за ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища школа, 1994. – 403 с.
31. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.
32. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
33. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; пер. с франц. / редкол. : Г. В. Степанов (пред.) и др. ; вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.

34. Черемисина М. И. Очерки по истории сложного предложения / М. И. Черемисина, Т. А. Колосова. – Новосибирск : Наука, 1987. – 197 с.

35. Шевчук С. В. Семантико-синтаксическая структура сложноподчиненных предложений с придаточными временными в украинской народной сказке : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Украинский язык» / С. В. Шевчук ; Киевск. гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. – К., 1990. – 18 с.

36. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

37. Ясакова Н. Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. Ю. Ясакова ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 24 с.

Одержано редакцією 17.03.14

Прийнято до публікації 18.03.14

Л. В. Шитик

Инвентаризация средств связи предикативных частей сложного предложения в аспекте теории переходности

В статье осуществлена инвентаризация средств связи предикативных частей сложного предложения в аспекте теории переходности. Употребляемые средства связи в синкретических сложных предложениях преломляют в себе разнообразные проявления переходности, которая может быть реализована следующими способами: выделение в сфере собственно союзов таких разновидностей, как сочинительные, подчинительные, сочинительно-подчинительные и подчинительно-сочинительные союзы, появление вследствие перехода слов из одной части речи в другую функциональных омонимов и – как результат контаминации – гибридных средств связи, номинированных союзнословными единствами, союзнословно-союзными парами, фразеосоюзными подчинительно-сочинительными парами, фразеосоюзнословно-союзными парами, союзными комплексами и союзнословно-союзными комплексами; функционирование в качестве средства связи аналитических единиц, функциональных аналогов союзов и союзных слов. Автор обосновывает важность инвентаризации средств связи предикативных частей сложного предложения в аспекте теории переходности для осознания специфики синкретических сложных предложений.

Ключевые слова: *собственно союзы, сочинительные, подчинительные, сочинительно-подчинительные, подчинительно-сочинительные союзы, функциональные омонимы, союзнословные единства, союзнословно-союзные пары, фразеосоюзные подчинительно-сочинительные пары, фразеосоюзнословно-союзные пары, союзные комплексы, союзнословно-союзные комплексы, аналитические единицы, функциональные аналоги союзов, союзные слова.*

L. V. Shytyk

Inventing connective means of predicative parts of a compound sentence in aspects of the transition theory

The article deals with inventing connective means of predicative parts of a compound sentence in terms of the transition theory. The use of connective agents in syncretic compound sentences testified different expression aspects of transition, realized in the following ways : separation in the sphere of self-conjunctions of complex, compound, complex and compound as well as compound and complex conjunctions; the appearance of the functional homonyms due to the transition of words from one part of the language to another part and – as a result of contamination – the appearance of hybrid connective agents denominated as words connective unities, words connective and conjunctions pairs, phrase and conjunction compound and complex pairs, phrase and words connective conjunction pairs, conjunction complexes and words connective conjunction complexes; functioning analytical units, functional analogues of conjunctions and connective words as connective means. The importance of inventing connective means of predicative parts of a compound sentence in aspects of transition theory for understanding the specific features of syncretic compound sentences was proved.

Key words: *self-conjunctions; complex, compound, complex and compound, compound and complex conjunctions; functional homonyms; words connective unities; words connective conjunction pairs; phrase conjunction compound and complex pairs; phrase and words connective conjunction pairs;*

УДК 811.161.2'0

І. С. Савченко

ПУНКТУАЦІЙНА СИСТЕМА ЗБІРКИ ПОЕЗІЙ «КОБЗАРЬ Т. ШЕВЧЕНКА» (1840 р.)

У статті описано пунктуаційну систему, використану в першому виданні книги «Кобзарь Т. Шевченка», що вийшла друком у Санкт-Петербурзі в 1840 році. Зроблено спробу показати, як «ломоносовська» традиція пунктуаційних норм інтегрувала в українську друковану продукцію, висловлено також припущення, що в поетичному доробку геніального поета вжито розділові знаки, власноруч поставлені автором та додані вправною рукою типографського коректора.

Аналіз графіки першодруку «Кобзаря Т. Шевченка» дав змогу виявити вживання крапки (навіть коми) в кінці заголовків поетичних творів, крапок (трьох або чотирьох) для вираження багатозначності, роздуму, специфіку використання тире між синтаксичними одиницями, різними за метою висловлювання.

Зазначимо непослідовне вживання коми при однорідних, відокремлених членах речення та вставних словах, розділових знаків (двокрапки, тире, коми з тире) між частинами складних речень та складних синтаксичних конструкцій, у реченнях із прямою мовою. Зафіксовано, однак, використання тире, як і в сучасному правотисі, у безсполучникових складних реченнях зі значенням часу та зіставно-протиставних. Є спроба пунктуаційно виокремити в тексті вставлені конструкції. Окремі розділові знаки вжито невмотивовано і стилістично необігрунтовано, що, очевидно, пояснюється й специфікою синтаксичної будови Шевченкових поезій.

Ключові слова: *пунктуаційна норма, розділові знаки, кома, тире, двокрапка, крапки, дужки.*

Постановка проблеми. Мові творів геніального поета I пол. XIX ст. присвячено чимало наукових розвідок [7; 9; 2; 3; 1; 4]. Увагу дослідників привертала орфоепічні норми його творів (О. Синявський), їхнє лексичне багатство (А. Деркач, К. Дорошенко, В. Ващенко), використання емоційно забарвленої лексики (В. Ільїн) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пізніше з'явилася низка праць мовознавців, у яких мовотворчість Т. Шевченка представлено в інших ракурсах: досліджено мовну символіку й міфопоетику текстів [8], антропонімікон Шевченкових поезії [11]. Л. Лонською докладно проаналізовано синтаксичну систему Шевченкових творів крізь призму української ментальності. «Літературна мова, – зауважує дослідниця, – повинна базуватися на живому народному мовленні, тільки тоді вона відбиватиме ментальність народу. Такою живою мовою, мовою, основою на народному мовленні, написано твори Тараса Шевченка» [5, с. 61].

Мета статті – описати вжиту в першому виданні «Кобзаря Т. Шевченка»¹ пунктуацію (вірш-збірка побачила світ 18 квітня 1840 року в Санкт-Петербурзькій типографії Є. Фішера).

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. У друкованій продукції царської Росії постановка розділових знаків була переважно справою типографських майстрів, які часто не рахувалися в плані пунктуації з думкою авторів. Але це не означало, що автори, особливо письменники, зі свого боку не брали участі у формуванні пунктуаційної системи [12, с. 12].

¹У статті представлено фактичний матеріал, дібраний із п'ятого повного перевидання «Кобзаря Т. Шевченка» (1840 р.), що вийшло друком у Переяславі-Хмельницькому в 2005 р. Це перевидання є точною реконструкцією збірки.